

ОБОРОННІ СПОРУДИ ЛЬВОВА XIV–XVIII СТ. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕНІ ПАМ'ЯТКИ

© Білушак Т.М., 2012

Проведено класифікації джерел стосовно укріплень Львова. Визначено етапи вивчення оборонних укріплень міста, з'ясовано внесок кожного із дослідників у вивчення проблеми.

In the article classification of researches about the fortifications of the city is conducted. The stages city's defensive fortifications studying the are determined. The contribution of each of the researchers in the study of the problem is defined.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що важливим джерелом історії Львова є збережені до наших часів пам'ятки колишніх фортифікацій. Та не усі питання з історії середньовічного Львова висвітлено достатньо повно у наукових працях. Не так уже й багато об'єктів міських оборонних укріплень дійшло до нашого часу. Тому навіть збережений фрагмент міських оборонних фортифікацій є цінним документом своєї доби й потребує дбайливого захисту та вивчення.

Мета роботи – висвітлити сучасний стан вивчення укріплень XIV–XVIII ст. та виявити маловідомі факти стосовно мілітарної структури львівських укріплень.

Історіографією досліджень оборонних укріплень займалися провідні львовознавці – О. Мацюк та О. Шишка [16]. Однак їх огляди, зроблені понад десятиліття тому, не відображають повною мірою досліджень, зокрема археологічних, проведених за останні десятиліття.

Новизною пропонованого дослідження є сукупний аналіз відомостей про укріплення Львова на тлі археологічних досліджень останніх десятиліть.

Інформація про стан міських укріплень міститься у багатьох документах Львівського магістрату XIV–XVIII ст. Аналіз найдавніших даних з історії Львова, в тому числі його укріплень міститься вже у перших монографічних дослідженнях XVII–XVIII ст. В. Зіморовича та Т. Юзефовича. Питання про міські укріплення Львова у різний час у своїх працях піднімали також дослідники XIX ст. Д. Зубрицький, А. Прохаска, З. Радзімінський, К. Расп, А. Чоловський. Також великий внесок у дослідження укріплень міста Львова зробили праці В. Томкевича, зокрема робота «Dzieje obwarowań miejskich Lwowa». «Історичні проходи по Львові» (1932) І. Крип'якевича, де він якнайповніше писав про укріплення, зокрема, забезпечення міської забудови на основі природних перешкод – рік, боліт, важкодоступних гір та поділу міста на три частини: замок – дитинець, укріплений «посад» та підгороддя. На основі аналізу топоніміки середньовічного Львова та архівних джерел дав своє бачення укріплень міста архіваріус Й. Гронський. В. Зіморович подає відомості про побудову муру «нового» міста, так званого «Казимирівського» або «Високого» в 50–60-х роках XVI ст. Про побудову укріплень і перебудови Низького та Високого замків, міських брам можна знайти відомості у працях Альпнека і Груневега [1]. Д. Зубрицький в своїй «Хроніці Львова» під 1445 р. подав інформацію про закріплення 17-ти веж високого муру за ремісничими цехами. З того часу ці відомості повторюються всіма авторами історичних праць про Львів. Фр. Яворський, якому належать розвідки про Низький замок, Галицьку браму, Порохову вежу, міські вали та інші короткі статті, розкидані у тогочасній періодиці. Майже одночасно присвятив свої праці фортифікаціям Львова відомий історик О. Чоловський. Це насамперед монографія про Високий замок, розвідки про Порохову вежу та Міський арсенал. Я. Вітвицький не тільки дослідив

залишки середньовічних укріплень, але й створив пластичну панораму укріпленого Львова і його найближчих околиць.

Здобутки вчених довоєнного періоду детально аналізували дослідники другої половини ХХ ст. [14–17].

Історія існуючих укріплень розпочалася у 1349 р., коли Львів захопив польський король Казимир III Великий і центр міста був перенесений південніше. Нове поселення будувалося за західноєвропейськими зразками: центральна площа, навколо неї житлові квартали і лінія укріплень. Система укріплень Львова формувалася майже 300 років.

Захисний комплекс укріплень забезпечували чотири потужні лінії міської оборони. Перша лінія оточувала усю територію міста (пізніше середмістя), творячи «місто в мурах». Високий мур споруджувався з розрахунку на використання металевих машин і холодної зброї. До кінця XIV ст. місто обвели муром з ламаного каміння, що височів на кілька метрів над міським тереном і перед яким знаходився рів. Висота муру різнилась з найбільш загроженої східної сторони і з протилежного боку вздовж русла Полтви. Тоді цю кам'яну основу муру завершувала дерев'яна бойова галерея – гурдиця, що з двох боків нависала над ним, забезпечуючи обстріл його основи з бійниць вертикального бою. Міські цегельні на початку XV ст. змогли забезпечити місто необхідною кількістю цегли, що дало змогу на початку 1430-х рр. завершити верхню частину Високого муру з бійницями, з внутрішнього боку якої йшла крита дахом бойова галерея. На найбільш загрожених ділянках муру бійниці для обстрілу передполя муру доповнювали бійниці вертикального бою у машикулях, що давало можливість обстрілювати основу Високого муру [2].

Отже, лінія першої оборони Львова передбачала захист від стріл нападника, тому міські стіни були високими й тонкими. Із розвитком важкої, а згодом і вогнепальної артилерії захисні мури ставали дедалі потужнішими, а для того, щоб вони м'яко поглинали ворожі ядра і при цьому не руйнувалися, їх укріплювали земляним насипом.

У середині XIV ст. реконструюється Високий замок, споруджений ще Левом Даниловичем на стрімкій, неприступній горі, і будується так званий Низький замок. Археологічно досліджено у 1975 р. одну з найдавніших веж [13]. Високий замок дістав форму видовженого прямокутника з круглими наріжними вежами. Складався він з двох основних частин: великого і малого подвір'їв, обведених високими стінами, де знаходились житлові і службові приміщення, посередині була глибока криниця. Як і більшість середньовічних замків, він призначався для оборони. Низький замок слугував резиденцією королівського старости. Він знаходився у межах мурів у північно-західній частині міста. Замок двічі горів, перебудовувався і в руїнах лежав до початку XIX ст. [3].

З розвитком вогнепальної зброї і появою артилерії виникло питання віддалення ворога від муру і розміщення власних гармат. У результаті у Львові протягом XV ст. виникла друга лінія оборони – Низький мур. У 1418 р. споруджена друга оборонна лінія паралельно на відстані 20 м від Високого муру, що охоплював 2/3 периметра міста. Вона тягнулася від Краківської брами до Галицької і складалась із 17 невеликих напівкруглих у плані артилерійських бастей без даху, об'єднаних муром. Перед бастеями і муром була влаштована заводнена фоса [4]. Низький мур починався від укріплень Краківської (Татарської) брами, йшов на схід паралельно до Високого муру, формував північне, східне та південно-східне прясла укріплень і закінчувався на рівні Галицької брами. Комплекс укріплень Низького муру виконаний у розрахунку на використання вогнепальної зброї невеликих калібрів.

Високий і Низький мури були закладені у XIV ст. і завершені до середини XV ст. Вони формували дві перші лінії оборони Львова. Внутрішня або висока стіна мала оборонні вежі; в 1914–1915 рр. їх у місті нараховувалось 18; кожна з них закріплювалась за одним чи кількома ремісничими цехами. Вежі йшли від Краківської брами на схід у такому порядку: 1 – Кушнірів (над Краківською брамою), 2 – Мішковиків, Бляхарів, Миловарів, 3 – Мечників, 4 – Ткачів, 5 – Шапкарів, Сідлярів, 6 – Пивоварів, Медоварів, 7 – Римарів, 8 – Мулярів, 9 – Поворозників, Токарів, 10 – Шевців, 11 – Гончарів, Котлярів, 12 – Кравців (над Галицькою брамою), 13 – Бондарів, Столярів, Стельмахів, 14 – Різників, 15 – Ковалів, Слюсарів, Голкарів, 16 – Крамарів, 17 – Пекарів, 18 – Золотарів. Пізніше кількість веж збільшилась до 25.

Зовнішня або низька стіна була зміцнена 16 напівкруглими «бастеями». Вона оточувала місто з трьох сторін: північної, східної і південної (від Краківської брами до Галицької); західна сторона мала природний захист – багнисту долину річки Полтви [3]. Дві «бастей» цієї стіни збереглися до нашого часу. Фрагмент низького муру разом з бастеєю відкритий внаслідок археологічних досліджень 1975–1977 рр. біля Успенської церкви. Ще одну бастею можна побачити у підвалі бару "Під вежею". Ближче до центру міста знаходився високий мур. Його невеликий фрагмент зберігся як задня стіна міського арсеналу, який знаходиться зліва від Успенської церкви.

Третя оборонна лінія міських укріплень постала наприкінці XV– на початку XVI ст. Вона йшла паралельно до укріплень першої і другої ліній, оточуючи середмістя. Загалом – укріплення третьої лінії споруджено для протидії вогню ворожої артилерії середніх калібрів. Третя лінія являла собою систему земляних валів з так званими белюардами і потужними артилерійськими бастіонами – баштами, з яких збереглась до наших днів Порохова вежа. [4]

Ця могутня споруда була зведена у 1554–1556 рр. Вежа має підковоподібну форму у плані з розмірами по осях 19х22 м. Стіни завтовшки у 3 метри складені з “дикого” каменю. Як показує сама назва, вежа служила не тільки частиною зовнішніх оборонних укріплень міста, а й як склад запасів пороху. Якраз тому вона була побудована за міськими стінами, щоб Львів не постраждав у разі вибуху пороху. У мирний час Порохова вежа використовувалась як зерносховище, у якому в окремих приміщеннях складали зерно і різні крупи. Звідси пішла інша назва вежі – *granarium* (від лат. *granum* – зерно). Власне так вона називалась у міських актах. Коли до Львова підходила небезпека, у вежу звозили порох, селітру, ядра та кулі. З відходом небезпеки господарями вежі знову ставали купці. Порохова вежа була важливим стратегічним об'єктом, її гармати обстрілювали, з одного боку, весь простір до Високого Замку, а з іншого – простір аж до Глинянської вежі в оборонних спорудах Бернардинського монастиря і початок Глинянського Тракту (вул. Личаківська) [5].

До міста вели дві брами – Галицька і Краківська, кожна з яких становила окрему складну інженерну споруду. Пізніше у східному і західному мурах були пробиті ще дві хвіртки – Босяцька і Єзуїтська.

Галицька брама була своєрідним з'єднувальним елементом оточеного мурами міста із зовнішнім світом, але насамперед була оборонною спорудою і входила у систему міських фортифікацій. Галицька брама мала вигляд доволі складної і значущої споруди з вежею і двома воротами: внутрішніми – від міста та зовнішніми – у другому Низькому мурі та валі. Проїшовши з міста через вежу, виходилося до звідного мосту на рові, далі через вал йшла шия барбакана і сам барбакан. Барбакан складався з двох круглих веж – меншої східної і більшої західної. Між вежами барбакана знаходився другий звідний міст, перед яким через хвіртку виходилося на Галицьке передмістя. Перша документальна згадка про Галицьку браму сягає 1382 р. У 1407 р. при ній був мурований міст, тоді як при Краківській – ще дерев'яний. Будову вежі над Галицькою брамою завершено у 1430 році. Залежно від вимог оборони упродовж свого кількості існування брама перебудовувалась, оновлювалась і вдосконалювалась. У другій половині XVI ст. відбулася одна із перебудов Галицької брами. На той час її вежа знаходилась у зруйнованому стані і розвалювалась. Її відбудовує від фундаментів у 1564 р. будівничий італійського походження Габріель Квадро, який три роки перед тим працював на спорудженні вежі Львівської ратуші. Через століття після побудови нової вежі Галицька брама знову опинилася у зруйнованому стані і вимагала термінової реставрації. Оновлення розпочалося у 1670 р. Ще до зайняття Львова Австрією Галицька брама, як і решта оборонних споруд, знаходилась у запустінні. У 1777 р. урядовим розпорядженням її розібрали, продовживши тим самим вулицю Галицьку з виходом до передмістя. [6]

Краківська брама була розташована у північному пряслі міських фортифікацій. Первісна назва – Татарська – була надана їй за сусідство з татарською дільницею, а з виселенням татар за межі міста у 1441 р., її перейменували на Краківську – від дороги, що починалася від брами та вела до тодішньої столиці Польської держави. З Краківської брами був також найкоротший зв'язок міста з Високим замком.

Історики вважають, що Краківська брама була найукріпленішим в'їзним вузлом міста. У 1420 році між Високим муром та валом біля брами була споруджена міська стрільниця (цельштат),

яка була місцем вправлення у стрільбі мешканців Львова. Вправи відбувалися в оборонному рові, а стріляли в мішень, яка знаходилася поряд з вежею Римарів біля Домініканського монастиря. На захід від брами, на правому березі Полтви знаходився Низький замок, який разом з вежами Золотарів і Пустою на Високому мурі, з бастеями Низького муру, а також з потужним Королівським белюардом і з башточками третьої оборонної лінії надійно охороняв підходи до брами. Поряд з брамою, напроти Низького замку, в долині Полтви, що були відведені у внутрішній рів, вливався Вірменський потік, що брав свій початок з узгір'їв Високого замку та обводнював зовнішній рів з північного боку міста. З 1703 р. підступи до брами з боку Городоцького шляху став контролювати новозбудований Замковий рavelін. Однак проіснував він недовго – 1772 р. Львів увійшов у нову епоху, в якій вже не було місця потужним укріпленням міста-фортеці, а з ними й не менш потужним фортифікаціям комплексу Краківської брами [7].

Будівництво Босяцької хвіртки датується 1643 р., коли на прохання отців-кармелітів спеціальна комісія, згідно з королівським рескриптом, визначила місце на пробиття третьої брами у міських мурах [8]. Її пробрили у зовнішньому низькому мурі у напівкруглій бастейі навпроти Успенської церкви і від неї по прямій лінії мостом через рів і зовнішній вал йшлося до костелу. Босяцьку хвіртку наприкінці XVIII ст. спіткала така сама доля, що й решту міських фортифікацій. Передусім вони на той час втратили свою захисну функцію, і крім того, перебували у занедбаному стані, тому у 1777 р. їх почали розбирати на будівельний матеріал [9].

Стара Єзуїтська хвіртка знаходилась у західному відтинку міського оборонного муру, приблизно на осі вулиці Шевської. Її час і походження – невідомі. Можливо, вона постала невдовзі після оточення міста мурами. Спочатку ця хвіртка не мала конкретної назви, після 1608 р. її назвали «Стара». У зв'язку з будовою костелу і колегії єзуїтів, які зайняли це місце, хвіртку замурували. Слід від неї ще й зараз видно в мурі від проспекту Свободи, біля відбудованої Крамарської вежі. Водночас з замуруванням старої хвіртки у мурі пробрили нову – поблизу Єзуїтського костелу, на той час ще дерев'яного, і ця хвіртка отримала назву Єзуїтська. Фундаменти нового мурованого костелу заклали у 1610 р. [9].

Оборону міста зміцнювали два арсенали – Міський і Королівський та Низький Замок у південно-західному наріжнику укріплень.

У XV ст. збудовано Міський арсенал, проте він не був виключно фортифікаційною спорудою, як, наприклад, вежі, мури, вали, бастіони, що слугували для захисту міста. Його роль у фортифікації була посередньою, оскільки був він складом для зброї і боєприпасів [10]. Документи дають можливість розглянути реконструкцію етапів будівництва міського арсеналу у Львові. З 1430 р. згадується Міський арсенал, збудований під захистом Низького муру. У 1554 р. старий Міський арсенал розбирають і камінь з нього йде на будівництво Порохової вежі. У 1556 р. збудовано новий арсенал, посвячений на честь Св. Михаїла. Високий мур залишає можливість обстрілу нападників понад дахом, хоча машикулі втрачають своє значення. У 1571 р. пожежа знищує арсенал. У 1574–1575 рр. його відбудовано вже двоярусним. Високий мур втрачає оборонне значення на цьому відтинку. У 1616 р. згорів дах; у 1618 р. арсенал відремонтовано. Рів між Високим і Низьким мурами засипано; на Низькому мурі вимуровано парапет зі стільницями. Простір між арсеналом і Низьким муром перекривають і використовують як склад. Для вентиляції нижнього ярусу арсеналу у Високому мурі вирубують ніші і віконця. У 1670 р. обвалюється Шевська вежа, пошкодивши арсенал. У кінці XVII ст. арсенал має вже три поверхи. Пожежа і страшний вибух 1703 р. утворюють великі проломи у Високому мурі і у вежі Токарів і Поворозників. Руйнування арсеналу довершують шведи. Обвалюється склепіння і значною мірою 3-й поверх. Після переходу Львова під владу Австрії рови засипають, розбирають кам'яні укріплення. У 1795 році арсенал стає в'язницею, а з 1800 р. – військовим складом. У проломах Високого муру влаштовують вікна, пробивають віконця у східній стіні цокольного поверху. Замість дверей влаштовують аркові ворота. Дах покривають дахівкою. Шевську вежу розбирають, залишивши одну стіну, до якої примкнув арсенал, на ній вмуровують герби Собеського і Яблоновського, зняті з розібраних міських мурів.

У 1869 р. розбирають верхній ярус вежі Токарів і Поворозників. Дах понижують і роблять бляшаним. Дерев'яний міст на другий поверх заміняють кам'яною апареллю.

Під час реставрації 1934 р. було розкрито цегляне готичне мурування вежі Токарів і Поворозників, кам'яні деталі обрамувань замінено пошкоджене кам'яне мурування, розкрито південну браму.

Реставрація 1973–1980 рр. частково розкрила первісний рівень. Рівень підлоги у цокольному поверсі був понижений майже на один метр. Відкрито і реконструйовано оборонну галерею, машикулі і бланки оборонних мурів. Щоб їх експонувати відвідувачам музею, довелося вирізати частину перекриття, укріпивши його на прокатних балках. Збережено існуючі дерев'яні конструкції 1869 р., хоча повернена попередня висота даху. За збереженими слідами частково реставровано Шевську вежу. Відновлено втрачені обрамлення, ковані віконниці, первісну поліхромію.

Високий науковий рівень реставрації належно оцінювався спеціалістами різних країн. Проект не був до кінця реалізований — залишилась нереставрованою вежа Токарів і Поворозників та частини Високого муру [11].

Як і Міський арсенал, Королівський був побудований до оборонного Високого муру і входив до системи міських фортифікацій. Арсенал використовувався для зберігання запасів міської зброї, тут також відливали церковні дзвони. Королівський арсенал привертає увагу своїм ясным та оптимістичним виглядом, про його призначення нагадують лише жерла двох гармат, вмонтовані над входом. Але планування подвір'я мало також і суто практичну оборонну мету: у разі штурму це була пастка для тих, хто увірветься до двору, бо кожен його куточок прострілюється з вікон. Арсенал виконував свої безпосередні функції до 1939 р. Поза мурами міста стояли як окремі укріплення Високий Замок, Бернардинський та Кармелітанський монастирі. Укріплений Кармелітанський монастир являв собою оборонний комплекс, який зміцнював зі сходу систему міських фортифікаційних споруд [10]

Перша згадка про Бернардинський монастир датується 1460 р., де на місці сьогоденного монастиря стояла невелика дерев'яна церква. Монастир бернардинів був побудований за міськими мурами, тому мав власну систему фортифікацій, яка давала йому змогу витримати не одну жорстоку облогу. Сьогодні з оборонних мурів залишилася лише Глинянська вежа, побудована у 1618 р. – частина фортифікацій у комплексі Бернардинського монастиря. Перебуває на площі Митній. Пам'ятник являє собою найзбереженіший фрагмент стародавніх фортифікацій Львова. З заходу, разом з монастирськими будівлями, мур утворює велике замкнене подвір'я у формі трикутника. Споруда мурована з каменю та цегли, видовжена з півночі на південь, з рядом віконбійниць у верхньому ярусі. Центр стіни акцентований квадратною у плані вежею з арковим проїздом, критою шатровим дахом. Перед муром реконструйовано давній рів. З протилежної, західної сторони муру реконструйовано дерев'яні галереї. У 1976–1977 рр. була проведена реконструкція під керівництвом архітекторів А. Новаківського і К. Присяжного. У стіні і вежі зараз містяться приміщення інституту «Укрзахідпроектреставрація». У північно-східному куті – адміністрація Історико-архітектурного заповідника.

Отже, завдяки діяльності реставраторів до нашого часу дійшли Королівський арсенал, фрагмент башти Мулярів; міський арсенал (вул. Підвальна №5) з прилеглими до нього баштами: з півночі – башта Токарів і Поворозників (збережений перший ярус), з півдня – башта Шевців (означена на висоту першого ярусу). З третьої, оборонної лінії, яка існувала із східного боку до нашого часу дійшла Порохова вежа, фрагмент ескарпу та елементи Босяцької хвртки на третій лінії (виявлені у споруді школи №8 на вул. Підвальній); на схід від середмістя по вул. Лисенка і вул. Просвіти до нашого часу збереглися великі фрагменти оборонних стін монастиря отців Кармелітів Босих.

У цей самий період проводилися археологічні роботи у місцях проходження ліній укріплень Львова. Серед археологічних досліджень, під час яких вивчались оборонні укріплення XIV–XVII ст., відзначимо, зокрема, охоронно-рятивні роботи в 1977 р. на розі вул. Руської, 5 і Підвальної під час упорядкування площі при спорудженні пам'ятника Івану Федорову (Р. Багрій, А. Кос), охоронно-рятивні роботи на пл. І. Підкови упродовж 1977–1978 рр. Львівською експедицією ІСН АН України за участі Державного історико-культурного заповідника м. Львова та Львівського історичного музею (В. Ауліх, Р. Багрій, Р. Бучко, О. Денис, В. Конопля, Р. Могитич, С. Малець,

В. Оприск і А. Скрентович); роботи 1979–1981 рр. (Р. Багрій) на вул. Арсенальській, 3 і 5, де відзначено забудову XIII ст., оборонні споруди та Арсенал XVI ст.

У 1998 році у ЛІМ надійшло ядро від фальконета XVIII ст, знайдене на вул. Каліча Гора, 15.

Значні роботи були здійснені у 2001 р. Відзначимо насамперед: охоронно-рятивні дослідження на пл. Галицькій. Поблизу місця встановлення пам'ятника королю Данилу були проведені Львівською міською експедицією ІУ НАН України розкопки на площі 80 м⁵ (В. Оприск, М. Рожко). На глибині до 3.5 м зафіксовано залишки, можливо, оборонного валу, рову та кам'яного муру на палях, – сліди заселення та оборонних споруд XIII–XIX ст.

У 2001 р. Археологічно-архітектурною службою Управління охорони історичного середовища м. Львова (В. Шишак і О. Осаульчук) на розі вул. Валової і Підвальної, 3 відзначено оборонні споруди XVII–XIX ст., а на вул. Винниченка, 18 (В. Оприск, В. Шишак, С. Андреев, О. Лазурко та Ю. Лукомський) поблизу спорудження пам'ятника В. Чорноволу – сліди заселення XV–XVIII ст. і ділянку третьої оборонної лінії XVI–XVII ст.

У цьому ж році Археологічно-архітектурною службою м. Львова (В. Шишак, С. Андреев і О. Лазурко) на розі вул. Руська, 20 та Підвальна вивчені рештки оборонних споруд XV–XVII ст.

У 2002–2003 рр. Археологічно-архітектурною службою Управління охорони історичного середовища м. Львова (В. Шишак, Ю. Лукомський, О. Осальчук, О. Лазурко та С. Андреев) на розі вул. Валова, 15 і Братів Рогатинців, 18, на площі 245 м² досліджено оборонні споруди XV–XVIII ст., а на вул. Підвальна, 2 – оборонні споруди та водопровід XVI–XVIII ст. [19].

Четверта оборонна лінія, яка постала у XVII ст., складалась з масивних артилерійських бастионів, пов'язаних між собою куртинами. У профіль бастионів укріплення четвертої лінії містили бастион (вал), передвал та гласіс, між ними були влаштовані регулярні фоси. Розроблений комендантом міста Яном Беренсом (1674) проект земляних бастионних фортифікацій згідно з канонами староголландської і новоголландської систем не був настільки масштабним, як давніші. Зведена у 1678–1682 рр. лінія бастионних укріплень (лінія Беренса) значною мірою спиралась на фортифікації підміських кляшторів, проходячи неподалік від укріплень кляшторів Кармелітів Босих, Кларисок і Кармелітів Взутих. Після завершення будівництва лінії Беренса були остаточно сформовані чотири оборонні лінії Львова, які до кінця XVIII ст. поетапно стали розбирати. [12] Укріплення четвертої оборонної лінії починались із бастиону по сучасній вул. М. Кривоноса, йшли, оточуючи Галицьке передмістя, до сучасного проспекту Т. Шевченка. Вони мали протидіяти вогню мобільної ворожої артилерії великих калібрів. Наприкінці 80-х років XX ст. для побудови гаражів облвиконкому знищили єдиний, до того часу повністю збережений, артилерійський бастион четвертої оборонної лінії. У 2001 р. з дозволу міської адміністрації розпочато планове нищення фрагмента барку четвертої оборонної лінії у подвір'ї будинків №3 і №5 по вул. П. Римлянина. Тоді ж проведено рятивні роботи із фіксацією каземату (Р.І. Могитич, С.В. Терський).

Висновок. Фортифікаційні мури були одними із головних характеристик середньовічного Львова. Сьогодні оборонні споруди, будучи документом минулого, військової історії, інженерії та техніки, заслуговують на особливу увагу і вивчення. Археологічними дослідженнями були охоплені насамперед укріплення східного прясла, які порівняно з іншими, дійшли до нашого часу у найповнішому обсязі. До них належать такі об'єкти: дві ділянки Високого муру на вулиці Підвальній позаду Міського і Королівського арсеналів та одна з боку проспекту Свободи, що зазнала реконструкції 1998 р. Внаслідок цих досліджень на вулиці Підвальній були відкриті і реконструйовані дві ділянки Низького муру з бастеями, протрасовано лінію Високого муру. У бастейі напроти Успенської церкви виявлено прохід до Босяцької хвртки. Внаслідок розвіткових робіт 1998 р. на проспекті Свободи на старих фундаментах відновили вежу Крамарів.

Отже, стараннями істориків, реставраторів та археологів встановлено основні етапи розбудови укріплень Львова, зафіксовано топографію втрачених споруд. Однак залишаються невивченими значні ділянки третьої та незавершеної, четвертої оборонних ліній. Не вдається простежити первісні фортифікації доказимирівського Львова. Виконання цих завдань залежить від належної організації рятивних археологічних досліджень.

1. Шишка О. Без сліду та руїн: Чи мав рацію Ф. Яворський? // Галицька брама. – 1998. – №3. – С. 2–3.
2. Бучко Р. Фортифікації середньовічного Львова // Галицька Брама. – 1998. – № 3. – С. 17.
3. Вуйцик В. Зустріч зі Львовом. – Львів: Каменяр, 1987. – С. 1–4.
4. Шишка О. Форпост на східних рубежах Європи // Вісник Українознавства. – 1996. – № 309. – С. 45–51.
5. Tomkiewicz W. Dzieje obwarowań miejskich Lwowa // Kwartalnik architektury i urbanistyki. – 1971. – № 16. – S. 93–137.
6. Вуйцик В. Галицька брама у Львові // Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – 2004. – №14. – С. 110–112.
7. Стеців Т. Краківська брама в контексті розвитку міських фортифікацій Львова // Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – 2006. – №16. – С. 72–90.
8. Дубик Ю. Матеріали дослідження збережених фрагментів східного прясла третього поясу фортифікацій Львова. Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – 2007. – № 17. – С. 15–26.
9. Вуйцик В. Львівські фіртки. Штрих до історії міських фортифікацій // Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – 2004. – №14. – С. 113–116.
10. Вуйцик В. Міський Арсенал у Львові // Вісник “Укрзахідпроектреставрація”. – 2004. – №14. – С. 104–109.
11. Присяжний К., Казанцева Т., Предко О. Міський арсенал у Львові. Пам’ятка архітектури XVI ст. Реконструкція етапів будівництва // Галицька брама. – № 3 (39), 1998. – С. 6–7.
12. Бевз М. В., Оконченко І. В. Ідентифікація втраченої оборонної архітектури Львова XVII ст.: «Лінія Беренса». // Галицька брама. – № 4–6 (124–126), 2005. – С. 13–19.
13. Пелецишин К. Оборонні укріплення середньовічного Львова (XIII–XV ст.) // Львівський історичний музей: Наукові записки. Вип. II–III. – Львів, 1994. – С. 64–75.
14. Гронський Й. Оборонні споруди середньовічного Львова // Жовтень. – 1979. – № 6. – С. 117–125.
15. Наугольник Д. Зміни в системі міських оборонних мурів Львова в XIV–XV ст. // intkonf.org.
16. Мацюк О. Пам’ятки оборонного будівництва Львова (короткий історіографічний огляд) // Львів: місто – суспільство – культура: зб. наук. пр. / за ред. М. Мудрого. – Львів, 1999. – С. 117–122.
17. Марискевич Т. Г. З історії оборонних споруд Львова XIV–XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Спец. вип. – Т. III. – Львів, 1999.
18. Лукомський Ю., Шишак В., Осаульчук О. Археологічно-архітектурні дослідження по вул. Руській у Львові 2002 р. // Археологічні відкриття в Україні 2002/2003 рр. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 346–350.
19. Терський С. В. Археологічні дослідження // Енциклопедія Львова: у 6-х т. – Т. 1: А-Г. – Львів: Літопис, 2007. – С. 104–112.

УДК 94(477)“16-21”

Б.А. Омельчук

Національний університет “Львівська політехніка”

ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗАМКІВ І ФОРТЕЦЬ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

© Омельчук Б.А., 2012

Розглянуто проблеми вивчення, збереження та використання замків та фортець Західної України у контексті сучасних пам’ятко-охоронних реалій. Висвітлено основні моменти функціонування цих об’єктів та їх місце у системі пам’яток краю.

The subject of the article is the history of castle in the context of military events on the territory of Western Ukrainian region, which took place at the end of XV – in XVII centuries. Main stages of castle functioning and its place in the system of country defence are highlighted.

Серед пам’яток Західної України визначне місце посідають часто збережені лише у руїнах пам’ятки оборонного мистецтва – давні шляхетські садиби, королівські замки та військові фортеці XIV–XIX ст.

Їх ключова роль в історії українських земель є очевидною. Адже замкам Західної України відводилась важлива роль в системі оборони краю від безперестанних набігів ординців у другій половині XV–XVII ст. Саме тоді на українські землі у складі Великого князівства Литовського,